

Restaureringen af jættestuen Lundehøj i 1993

af Torben Dehn, antikvar ved Skov- og Naturstyrelsen, København

Fig. 1. Lundehøj under arbejdet i 1993.
Med gravemaskine genåbnedes den store indgravning fra
1837 for at give mulighed for at se jordbøjens
opbygning omkring jættestuekammeret.
Foto Lars Holten.

Det er ikke hverdagskost, at man med en ren-degraver graver et kæmpestort hul ind i siden på en fredet gravhøj. Det var ikke desto mindre hvad entreprenør Jens Kristensen fuldt lovligt gjorde allersidst på sommeren 1993 i den store jættestuen Lundehøj, der ligger nord for Heltborg med vid udsigt over Visby Bredning (fig. 1). Paradoksalt nok var gravearbejdet led i et stykke bevaringsarbejde, som Skov- og Naturstyrelsen i disse år har i gang for at sikre de mest forfaldne dysser og jættestuer - de godt 5.000 år gamle store stenbyggede gravkamre fra yngre stenalder. Det kræver en nærmere forklaring.

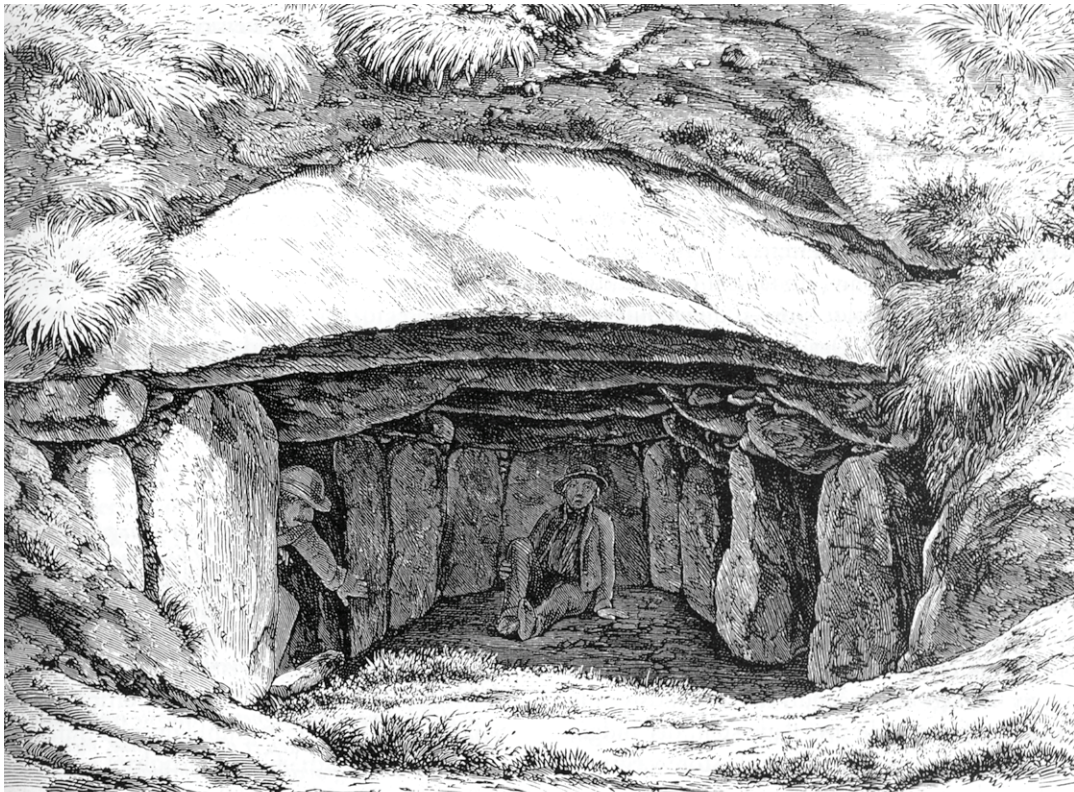
Omkring århundredskiftet blev mange jættestuer undersøgt og restaureret og i den forbindelse blev etableret adgangsordninger for publikum. Siden da er foretaget en del vedligeholdelse, men de gamle restaureringer har i mange tilfælde ikke været særligt holdbare. I perioden 1984-90 foretog konservator Svend Hansen fra Skov- og Naturstyrelsen systematiske besigtigelser af de ca. 500 fredede jættestuer og måtte konkludere, at forfaldet foregik med en langt større hastighed end det løbende vedligeholdelsesarbejde kunne følge med til - i nogle tilfælde ville det være nødvendigt med det samme eller indenfor en årrække at spærre jættestuer for publikumsadgang.

Derfor blev der i 1991 for midler fra Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Nationalmuseet

indledt en intensiveret indsats over en årrække i den hensigt at foretage en grundig istandsættelse af de mest forfaldne og besøgte storstensgrave. Forud var gået 3 år, hvor der var udført en række gennemgribende istandsættelsesarbejder. Herved var der dels indvundet erfaringer med selve restaureringsarbejdet, dels var der ved den arkæologiske undersøgelse, som foretages parallelt hermed, kommet megen ny viden frem om jættestuernes konstruktion. Denne viden overføres til restaureringsarbejdet, som derfor gerne skulle være mere autentisk og mere holdbart.

I 1993 var turen altså kommet til Lundehøj. Med sin kolossalt store høj - 4 m høj og 32 m i diameter - og flotte beliggenhed i landskabet er denne jættestue en af landets mest markante. Igennem en 5 ½ m lang gang - i dag uden dæksten - når man ind til selve gravkammeret, som er knap 8 m langt og godt 2 m bredt og overdækket af fem store sten. Midt på langsiden overfor gangens indmunding findes indgangen til et mindre kammer, ca. 2 m i diameter og dækket af én stor sten. Højens størrelse og det forhold at gangens yderste sten står 8 m inde i højen giver mistanke om, at jættestuens høj i en senere del af oldtiden er blevet udvidet, måske i bronzealderen.

Lundehøj er en af de ældste fredninger i Danmark. I 1837 var gårdejer Jens Christian Nielsen på Østergård i Ullerup - den ejendom som højen stadig tilhører - i gang med forberedelserne til bygningen af en ovn til brænding af teglsten. Ovnens skulle bygges i den store gravhøj og derfor havde han gravet ind i højens sydside og itusprængt de sten, der lå i vejen. Den åbne høj pirrede nysgerrigheden hos to drenge på vej til konfirmationsforberedelse i Visby Præstegård og ved at grave lidt videre i hullet opdagede de det stenbyggede gravkammer. Opdagelsen vakte almindelig opsigt på egnen og nyheden nåede også Den kongelige Commission for Oldsagernes Opbevaring i København, som fik udvirket, at Jens Christian Nielsen mod en godtgørelse på 200 rigsbankdaler afstod højen med et fortov omkring og en tilkørselsvej;

Fig. 2. Tegning af indgangen gennem sydgavlen til hovedkammeret i Lundehøj i 1875. Personen til venstre er på vej igennemullet ind til bikammeret, mens den egentlige gang ses mellem første og anden sten i højre langside. Tegningen er udført af Nationalmuseets tegner Magnus Petersen og blev bl.a. gengivet i Illustreret Tidende. Tegningen er dog konstrueret, idet undersøgelsen i 1993 viste at selve gavlens vægsten aldrig har været fjernet, men at adgang er foregået skråt ned gennem loftets sydende.

desuden skulle han ”sætte Høien i dens oprindelige Tilstand”. Dette er således en af de ældste fredninger, hvor man også tog højde for at offentligheden havde adgang. Oplysningerne om fundet og fredningen af Lundehøj fremgår af korrespondance og dokumenter i Nationalmuseets og Skov og Naturstyrelsens arkiver og den spændende historie har Jytte Nielsen redegjort omhyggeligt for i artiklen ”Lundehøj - en jættestue i Sydthy” i 1991 udgaven af Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred, ligesom der er berettet herom i Sydthy Årbog 1989.

Højen blev dog ikke med det samme ført tilbage til sin oprindelige tilstand. I perioden 1838 til 1888 foregik adgang til kammeret via en stor grøft gennem de mægtige højmasser i sydsiden. Grøften førte ind til jættestuekammerets sydgavl, hvor den manglende dæksten gjorde det muligt at kravle ned i kammeret. Det er denne situation Magnus Petersens tegning fra 1875 viser, dog under respekt af en vis kunstnerisk frihed, idet kammerets vægsten i sydgavlen aldrig har været fjernet (fig. 2). I 1888 udgravede Nationalmuseet gangen, genoplagede stumperne af den sprængte

dæksten over sydgavlen, opfyldte grøften og retablerede højen. Herefter kunne offentligheden atter træde i forfædrenes spor på deres vej ind til kammeret, nemlig gennem den lange, stensatte og smalle gang.

Med denne historie er Lundehøj karakteristisk for mange af de jættestuer som i de følgende årtier blev åbnet, undersøgt og istandsat og lige siden har voldt store vedligeholdelsesmæssige problemer. Der findes mange beskrivelser af nyåbnede totalt jordfri stenkamre, som har stået uændrede og stabile i 5.000 år, men som i løbet af få årtier går i forfald. Årsagen er, at man ved retablering og restaurering ikke var opmærksom på de avancerede konstruktionsmetoder og -principper, stenalderfolket brugte. I Lundehøj var resultatet, at man allerede i 1915 måtte lægge drænrør i gulvet for at aflede indsvivende vand. Drænsystemet er omlagt og repareret flere gange og nye belægninger er lagt ind på gulvet. Det indsvivende vand medfører at de små flade sten, der indgår i de såkaldte tømure mellem de store vægsten, falder ud og at gravhøjens jord dermed kan erodere ind i kammeret. De konstant fugtige forhold i Lundehøj medførte desuden en sur og

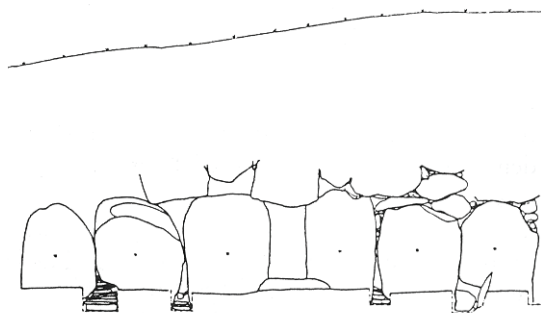

Fig. 3. Før restaureringsarbejdet går i gang foretages i tegning og foto dokumentation af bevaringstilstanden. Her er et eksempel på en opstalttegning af hovedkammerets vestlige langside, hvor kun originale dele tegnes. Væggen er ialt 7,6 m lang og der er 3,7 m fra tærskelstenen i midten op til højens overflade. Tærskelstenen står i indgangen til bikammeret mellem sten nr. 12 og 17 og af dækstenene er kun tegnet de nederste synlige dele. Gulvniveauet på tegningen er det nuværende, men ud for mellemrummene graves ned til oprindelig gulvniveau for registrering af de oprindelige tørmursopbygninger. Højens overflade øverst på opstalttegningen er fra en selvstændig opmåling og senere tilføjet. På sten nr. 12 og 17 blev ved åbningen i 1837 set indhuggede mønstre og i dag kan man med de rigtige lysforhold endnu ane en menneskefigur.
Tegning Mette Palm Pedersen og Mette Nissen.

rådden lugt i kammeret. Restaureringen i 1993 var et forsøg på at rette op på disse forhold.

Ved restaureringen var det hensigten at udbedre de skete skader på tørmurene og at udrømme den indsivede jord på gulvet og derefter at forsøge at forebygge nye skader ved at indlægge en vandafvisende membran øverst i gravhøjen. Desuden skulle den store indgravning fra 1837 genåbnes for at give mulighed for at studere oldtidshøjens opbygning; det er sådanne snit i højene, der har bidraget til kendskabet til konstruktionsprincipperne og dermed til forhåbentlig mere holdbare restaureringer. Endelig gav en genåbning mulighed for at udtage jordprøver til pollenanalyse for derigennem at få viden om vegetationen på stedet i den tid højen blev bygget.

At de flisebyggede tørmure mellem bærestenene er intakte er meget væsentligt for bevaringen af et dyssekammer. Som det ses på fig. 3 var kun de nederste dele bevaret i original form, men i årenes løb siden åbningen er murene vedligeholdet med forhåndenværende materiale uden at være tætte. Ved restaurering i dag opbygges murene med tilhuggede og tilpassede sandstensfliser på nøjagtigt samme måde som i stenalderen. I Lundehøj er oprindeligt brugt mange forskellige arter flade sten, hentet ved kysten, men ved restaureringen benyttes allige-

Fig. 4. I et forsøg på at forebygge nedsivende vand i kammeret blev højens øverste muldlag fjernet med gravemaskine. Derefter blev en vandafvisende lermembran lagt på og jorden ført tilbage.
Foto Torben Dehn.

vel fliser af sandsten, da det er det eneste råmateriale, vi kan skaffe i dag. De hugges til så de sidder i klemme mellem bærestenene. Som de fleste andre steder er bagsiden af tørmurene i Lundehøj tætnet med knuste flintstykker og lerpakninger - det sås tydeligt hvor fliserne manglede. I dag bruger vi en kalkmørtel til dette formål - så vil der trods omhyggelig skriftlig dokumentation heller ikke være tvivl om hvad der er nyt.

I et forsøg på at tætne kammerets loft mod nedsivende vand gravedes tørven forsigtigt af højtoppen og en lermembran i form af et moderne materiale fra byggeindustrien blev lagt ud oven over kammeret og jorden atter lagt på plads (fig. 4). I stenalderen brugte man taglagte flade sten, nogle gange i flere etager, og tætningsmateriale i form af ler eller kridt for at tætne tagkonstruktionen. I Lundehøj er denne tagkonstruktion tydeligvis ikke intakt; den brutale åbning i 1837 med bortsprængning af den sydligste dæksten bærer selvfølgelig en del af skylden, men ødelæggelsen af stenalderens tagkonstruktion kan sagtens være sket allerede i forbindelse med senere højudvidelser i oldtiden.

Lokaliseringen af den store tildækkede indgravning fra 1837 skete dels ud fra angivelserne i de gamle dokumenter, dels ud fra en endnu synlig sænkning i overfladen. Højens øvre dele var meget omgravede, men især de nedre dele ud for kammerets sydgavl var intakte. Iagttagelsesforholdene var komplicerede pga. indgravning og opfyldninger og fordi den næsten 4 m høje jordprofil af sikkerhedsgrunde måtte

graves i flere etager (fig. 5). Men de oplysninger, der kunne udledes, var i korte træk følgende.

Stenalderens muldlag kunne stadig erkendes og i undergrunden lige nedenunder var svage ridser efter pløjning med ard.

Jættestuekammerets bæresten er gravet svagt ned i dette muldlag og direkte herpå og op ad deres bagside er lagt en solid lerpakning. Den ca. 1 m høje lerpakning når i bunden ud i 6 m's afstand fra kammeret, men skråner opad således at den på de nærmeste 2 m bag stenene er vandret. På dette stadie er der et brud i byggeriet, idet et 5-12 cm tykt muldholdigt lerlag ligger på lerpakningen og måske er der tale om en rampe til transport af de store dæksten. Derefter er højen bygget både bredere og højere med mere ler, hvorpå igen ligger en regulær tørveopbygning. Selve højens yderkant, som oftest er markeret med sten, var der her i Lundevej ikke spor af og ej heller direkte bevis for at jættestuehøjen er udvidet senere i oldtiden. Det skal dog huskes at grøften jo kun viser forholdene på et enkelt - ovenikøbet delvis forstyrret - sted i højen; løsningen skal nok findes et andet sted i den store høj.

Højen indeholder også et arkiv over helt andre slags oplysninger, som vi også fik et kig i ved genåbningen af grøften i sydsiden, nemlig vegetationshistorien. De pollen som træer og urter afgiver, forsvinder normalt i muldlaget i løbet af ganske få år, men forsegles jordoverfladen af en jordhøj standser den biologiske omsætning. Derfor kan man i stenaldermuldlaget under gravhøjen finde pollen fra den vegetation,

der voksede på dette sted i nøjagtigt det tidsrum højen blev bygget. Det samme gælder i de tørv, som højen er bygget af. Ud fra fordelingen af pollen fra de forskellige planter og træer og med kendskab til deres spredningsmønster kan en pollenbotaniker derfor danne sig et billede af det landskab gravhøjen blev bygget i. Det er også tilfældet ved Lundevej.

Statsgeolog Svend Th. Andersen fra Danmarks og Grønlands Geologiske Undersøgelse udtog prøver fra jordprofilerne og herfra ved vi, at da jættestuen blev bygget var der kun ganske få træer i landskabet, især lind. I det åbne terræn var lancetvejbred fremherskende og urter som røllike, brandbæger og ranunkel forekom næsthyppigst, mens vildgræsser var sjældne. Det betyder, at jættestuen er opført i et skovløst landskab, som er stærkt benyttet til husdyrgræsning og giver et fingerpeg om intensiv landbrugsudnyttelse. Man kan derfor næsten sige, at Lundevej i dag ligger i vante omgivelser.

Note:

Ansvarlige for restaureringen og undersøgelsen i 1993 var sammen med forfatteren til disse linjer Svend Hansen, Skov- og Naturstyrelsen og Lars Holten, Nationalmuseet.

Om jættestuerne og deres konstruktion kan læses mere i Svend Hansens bog "Jættestuer i Danmark. Konstruktion og restaurering", udgivet af Skov- og Naturstyrelsen i 1993.

Kilde: Sydthy Årbog 1997, side 6-10.

Fig. 5. Det genåbnede felt i Lundevej's sydside; billedet er taget fra højfod og ind mod kammeret og landmålerstokken er ca. 1,8 m lang. Ca. 1 m inde i jordmassen bag landmålerstokken står kammerets sydgavl og billedet er således taget fra samme position som Magnus Petersens tegning er set fra. Den lyse fild under landmålerstokken er stenalderens lerpakning omkring kammerets bæresten og øverst ses en skålførmnet lysere nedgravning, som er den genopfyldte nedgravning fra 1837. I den lodrette profilvæg nederst til venstre anes i bunden en mørk stribe som er stenalderens muldlag. Foto Torben Dehn.